

תוכן העניינים

יא	בפתח המהדורה העברית
טו	הערות על הלשון הטורקית העוסמאנית ועל התעתיק בעברית
1	מבוא
3	זמנים מודרניים: סקירה קצרה של מצב המחקר
7	השתנות תרבות הזמן העוסמאנית: תמצית הדברים
10	מסגרת הדיון
12	פרקי הספר
14	המקורות
15	בחזרה לאולם הדיונים
18	פרק 1: לקרוא שעונים אלטורקה
19	לוחות שנה רב-שכבתיים
24	הזמן ו"סדר העולם"
25	מחזור התפילות
27	"מִוְקַת־הַאֲנָה בְּכֹל פִּינָה"
33	מקצבים שמימיים, שעונים מכניים
34	לקרוא שעונים אלטורקה
41	המתנות לאין קץ (1)
49	פרק 2: שעון נוכחות
50	הסדרת יום העבודה
54	"יום ארוך במשרד"? הגדרת שעות העבודה
57	"בסביבות השעה שמונה"
59	לחמוק ממשמעת הזמן

61	המתנות לאין קץ (2): התקופה החמידית
64	האחדת שעות העבודה ברחבי האימפריה
67	לא מסונכרנים: הזמן בתוך המשרדים ומחוץ להם
69	אמצעים חדשים, שיח חדש
71	פרק 3: תרגילי סדר
72	סינכרוניזציה
74	"כגוף אחד"
76	שגרת מחנה מתוקנת
80	לעמוד בזמנים
83	יעילות ודייקנות: ארגון זמן בתקופה החמידית
86	לא עומדים בזמנים
88	שירות סדיר
96	פרק 4: זמן ללמוד
98	זמן במְּדָרְסָה ובמְּדָרְסָה
100	הוראה סינכרונית
102	בתי הספר הצבאיים
105	"השיטה החדשה"
107	הסדר החמידי ומרכזו של זמן ההוראה
111	תלמידים ממושמעי זמן
113	יוצאים להפסקה: על זמן ורגשות
115	מורים ממושמעי זמן
117	"ערכו של הזמן" בספרי הלימוד העוסמאניים
119	גהות וחיסכון בזמן
121	אימהות פטריוטיות ויעילות
126	פרק 5: שעת עומס
128	מסגרת הדין: טכנולוגיה, מרחב וזמן עירוני
129	התרשים: כיול בני אדם ומכונות
132	תחזוקה וסנכרון של מבני זמן
136	האידיאולוגיה של הדייקנות
140	חיפזון, המתנות ואיחורים
144	על סדירות וחרדות נלוות
145	סדר בעלטה

147	הכפפת הלילות לשעון
150	שעונים ברחובות
153	פרק 6: השעון מתקתק
154	כניסתו של הזמן הממוצע
158	הדרך החמידית לקדמה: אלטורקה ואלפרנגה
163	הדרך לקדמה וערכו של הזמן
170	זמן רומן
173	דרכם של הטורקים הצעירים לקדמה: אלטורקה או אלפרנגה
175	זמן מליאה
181	דחיקתו של השעון אלטורקה
183	"להחיות את לבותיהם של המוסלמים"
187	סיכום: לקרוא שעונים אלפרנגה
196	הערות
266	ביבליוגרפיה
307	מפתח שמות ועניינים

מבוא

ב־31 בדצמבר 1877, בתום יום דיונים ארוך למדי, ביקש יושב ראש הפרלמנט העוסמאני הראשון לקבוע את שעת ההתכנסות ביום המחרת. מן הפרוטוקול עולה כי הייתה זו משימה לא פשוטה כלל:

היושב ראש: באיזו שעה ניפגש מחר?

כלל הצירים ("צמום"): בשבע.

סאדק פאשא (ציר מאיסטנבול): הימים מתארכים. אי־אפשר יהיה לקבוע שעה בדרך זו. אני תוהה, מה דעתכם שנקבע להגיע שעה לפני חצות היום, אלפרנגה?

ראש הגילדה של תופרי השמיכות (מאיסטנבול), אַהֶמֶד אפנדי: אנחנו לא מכירים את [שיטת] האלפרנגה ואין לנו שעונים.

סאדק פאשא: השעה שתי־עשרה אלפרנגה היא תמיד חצות היום. כוונתי היא שנבוא כל יום שעה אחת לפני חצות היום.

היושב ראש: אני מבקש לציין כי ישנם אנשים רבים המתגוררים במקומות מרוחקים. יהיה להם קשה להגיע כך, בארבע וחצי או בחמש.

ציר אחר: נהגנו להתלונן על פקירי מדינה; נהגנו לומר שהם אינם עושים את עבודתם. כעת, אם אנחנו נתחיל בשעה כה מאוחרת, נִמְצָא נוהגים באותו אופן.¹

רוב הקוראים ימצאו מן הסתם את חילופי הדברים הללו משונים, שלא לומר אבסורדיים לחלוטין. קשה להבין, למשל, מדוע כל הצירים מבקשים להתכנס בשעה שבע ואם מדובר בשעה שבע בבוקר או שבע בערב. יתר על כן, איך הם יודעים שהשעה שבע אם לפחות לחלקם לא היו כלל שעונים? ומדוע התארכות הימים מסבכת כל כך את קביעת שעת ההתכנסות? אפילו הידיעה שהמונח "אלפרנגה" מתייחסת לזמן אירופי (כלומר "זמן ממוצע", mean time) אינה עוזרת: למה הומרה השעה ה"אירופית" אחת־עשרה ל"ארבע וחצי או חמש"? ומדוע חשב היושב ראש שהצירים יתקשו להגיע בשעה זו? הקשיים הניצבים בפנינו בכאנו להבין את ההיבטים המעשיים של הסיטואציה שלפנינו מהדהדים משהו מן הבעיות שהתמודדו עמן חברי הפרלמנט עצמם. אך מעבר לקושי

הכרוך בהמרה הלוך ושוב בין מערכות שעה שונות, חילופי הדברים האלה מרמזים על נושאים בעלי חשיבות רבה יותר. האם נציג הגילדה של תופרי השמיכות מבטא תרעומת מעמדית כשהוא אומר "אין לנו שעונים"? מה עומד מאחורי הצהרתו של הציר האלמוני שפקידי מדינה מגיעים באיחור למשרדיהם? מה היה הסטנדרט שלפיו נחשב זמן ההגעה שלהם למשרד איחור? מה יכול הדיון הזה ללמד אותנו על שעות עבודה, על דפוסי יוממות (commuting) ועל מוסכמות של דייקנות וסדירות?

המורכבויות הללו חמקו במידה רבה מעיניהם של משקיפים זרים בני התקופה. נוסעים אירופים בני המאה התשע-עשרה טענו לעתים מזומנות שהעוסמאנים "אדישים לזמן" ו"חסרי מודעות לזמן", תכונות שנקשרו לעתים לפיגור שיוחס לחברה ולתרבות העוסמאנית. "הו, הזמן הטורקי", קרא הסופר הבריטי ג'ון פוסטר פרייזר (מ' 1936), לפני שהסביר לקוראיו כיצד השתמשו בשעונים באימפריה העוסמאנית. "פחות או יותר זה מספיק טוב לטורקי. עצם העובדה שהטורקים מסתפקים בשיטת מדידת זמן שאינה יכולה להיות ודאית, אלא אם כן כל השעונים מכוונים מדי יום, מראה כי הם החמיצו את אחד מהיסודות המכוננים את מה שאנחנו מכנים ציוויליזציה". דוגמאות אחרות אפשר לראות אצל הפולקלוריסטית לואי גארנט (מ' 1934), שציינה ש"דייקנות איננה תכונה שסיגלו להם בני המזרח", ואצל הפקיד הקולוניאלי והפוליטיקאי הבריטי לורנס דנדס (מ' 1961) שקשר בין שיטת חישוב הזמן העוסמאנית ובין "האווירה [...] השוררת במזרח". דנדס התרעם על יציאתה המאוחרת של רכבתו לדרכה, וציין כי "הדייקנות נעלמת כשעולם האסלאם צם".²

מטרתי בספר זה היא לבחון את ארגון הזמן באימפריה העוסמאנית לא בעיניים אירופיות, אלא במונחי המוסכמות והצרכים של העוסמאנים עצמם. העמודים הבאים יראו כיצד מערכת ילידית של פרקטיקות, מוסכמות ורעיונות הקשורים לזמן, מערכת ששירתה את הסדר החברתי-פוליטי עד סוף המאה השמונה-עשרה, השתנתה בעשורים שלאחר מכן. תהליך השינוי הזה לא היה תוצאה של המהפכה התעשייתית או של קולוניזציה, כפי שקרה בחלקים אחרים של העולם, אלא תוצר של רפורמות שיזמה המדינה העוסמאנית ושל מאבקים על כוח והגמוניה שהיו בעצמם תולדה של הרפורמות האלה. המחקר מראה כיצד עיצבה "תרבות הזמן" העוסמאנית את חיי היום-יום, את השקפות העולם ואת הבחירות הפוליטיות של שחקנים ספציפיים בהקשרים היסטוריים מוגדרים, וכיצד היא עצמה התעצבה מחדש כתוצאה מן האינטראקציה בין שחקנים אלה.